engineering, preparation of specialist, programmatic engineering.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2012 р.
Прийнято до друку 25.05.2012 р.

УДК 378.011.3-051

С. О. Шехавцова

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ „ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ” ТА „СУБ’ЄКТНА АКТИВНІСТЬ” СТУДЕНТІВ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Однією із неодмінних умов формування суб’єктності студента до професійно-педагогічної діяльності є участь у ній викладача. Основні дії викладача передбачають: діагностику пізнавальної самостійності студента; визначення цілей професійно-педагогічної діяльності; визначення змісту, характеру, обсягу, ступеня складності навчальних та професійно-педагогічних завдань, виходячи із цілей діяльності і можливостей студента до пізнавальної самостійності.

Процес професійно-педагогічної підготовки студентів у вищих навчальних закладах передбачає наявність різних видів діяльності студентів, серед яких важливе місце посідає пізнавальна діяльність в контексті формування суб’єктності студентів. Більшість науковців вважають пізнавальну діяльність як процес систематичного засвоєння знань, вмінь, навичок, соціального досвіду, необхідних для плідної участі у трудовому та суспільному житті. Однак, поняття „пізнавальна самостійність”, „пізнавальна діяльність”, „навчально-пізнавальна діяльність”, „пізнавальна активність”, „суб’єктна активність” хоча й мають багато спільного, проте є відмінності, на які слід звернути увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з визначення понять „пізнавальна самостійність”, „пізнавальна діяльність”, „пізнавальна активність” показав, що вивченню цього питання присвячена низька науково-педагогічних праць Р. Валеева, О. Жорник, О. Малихіна, С. Мампорії, Т. Ольхової, В. Садової, С. Пакуліної та ін.

Проблема становлення особистості студента до професійно-педагогічної діяльності з позиції формування його суб’єктності досліджувалися у роботах таких педагогів як К. Абульхонової-Славської, Б. Ананьєва, А. Брушлинського, О. Волкової, А. Деркача, С. Кашлєва, Ф. Мухаметзянової, В. Петровського, В. Сластьоніна, Є. Сергієнко,

Є. Уварова та ін.

Оскільки для нашого дослідження важливі поняття „пізнавальна самостійність" та „суб'єктна активність" студентів, саме тому мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні змісту та сутності понять „пізнавальна самостійність" та „суб'єктна активність" в педагогічній терміносистемі, визначення співвідношення зазначених понять та принципової різниці між поняттями „пізнавальна самостійність", „пізнавальна діяльність", „навчально-пізнавальна діяльність", „пізнавальна активність" та „суб'єктна активність" з тлумаченням розбіжностей у розумінні їх змісту різними дослідниками.

Слід зазначити, що пізнавальна діяльність – найширше поняття, оскільки пізнання – це завжди відкриття нового, тобто наукових фактів, положень, закономірностей і законів, іншими словами воно здійснюється не лише в навчальних цілях, а і поза навчальним процесом.

З позицій суб'єктно-діяльнісного підходу поняття „навально-пізнавальної діяльності" трактує відомий російській науковець і педагог В. Сластьонін. Він зазначає, що в сучасній психологічній і педагогічній науці поняття „суб'єкт" розглядається переважно у двох значеннях: як суб'єкт діяльності, який здатний її засвоїти та творчо перетворити, та як суб'єкт життя, внутрішнього світу, який здатний будувати стратегію і тактику своєї життєдіяльності. Внутрішня організація суб'єкту вміщує себе такі психологічні структури, які забезпечують можливості людини реалізувати себе як творця, організатора і розпорядника власним життям: інтереси, орієнтації, планування, організація та направленість діяльності, механізми її регуляції и засоби здійснення та ін. [1, с. 264].

Спираючись на сучасне наукове тлумачення поняття „суб'єкт діяльності", можна визначити, що особливості будь-якої діяльності, в тому числі і навчально-пізнавальної, можуть бути найбільш яскраво визначені лише на основі всебічного вивчення суб'єкта цієї діяльності. У зв'язку з цим навчально-пізнавальну діяльність можна визначити як діяльність, здійснювану самими студентами, у ході якої відбувається процес оволодіння знаннями, вміннями, навичками та перехід особистості на суб'єктну позицію.

Якщо звернутися до лексико-семантичного аналізу поняття „активність", то він свідчить про змістовну наближеність до поняття „діяльність", тобто слова „активний" та „діяльний" іноді в роботах науковців постають як синоніми. Водночас поняття „самостійність" співвідноситься із поняття „суб'єкт", оскільки характеризує це поняття.

Досить суттєвим для нашого дослідження є співвідношення таких понять як „активність" і „діяльність", бо вони тісно взаємопов'язанні при формуванні суб'єктності студентів.

В контексті аналізу діяльності, при створенні освітніх та виховних систем, вся система детермінації людської активності сприймається як цілісність. Людина в своєї активності цілісна, незважаючи на поліфункціональність її діяльності.

На думку видатного науковця К. Абульхонової-Славської: „принциповою відмінністю активності від діяльності є те, що діяльність зумовлена потребою в предметі, а активність – потребою в діяльності. Активність є якісною характеристикою діяльності, надає їй відповідного відтінку, однак цим не вичерпується сутність активності. Вона визначає якість діяльності через ставлення суб'єкта до процесу діяльності" [2, с. 77]. Тому потреба в діяльності виникає у студентів в загальному контексті своєї життєдіяльності і ціннісних орієнтацій. Якщо для діяльності залежність від предмета буде безпосередньою, тобто пряма на рівні особистості студента відповідно до його мотивів та волі, то для активності ця залежність є опосередкованою діяльністю.

З одного боку активність є більш ширшою категорією, яка структурно більш складніше організована. Вона визначає саму діяльність, а саме: її структуру, мотиви, мету, направленість, бажання діяти, тобто активність є рушійною силою діяльності. З іншого – звернемося до розуміння цих понять з психологічної точки зору й наведемо як приклад визначення А. Деркача, який стверджує, що саме «активність перетворююча, конструктивна, що пов'язана із здатністю формувати спеціальні, зовнішні умови свого існування, активність, що передбачає ціле покладання, здатність до творчого перетворюючої активності її носіїв, здатність постійно переходити через вже зроблене, досягнуте…» [3, с. 86 – 87]. Тобто активність передбачає не тільки принципово новий рівень, але і принципово новий характер активності – діяльність. Очевидно всі форми і види активності, що функціонують за певними закономірностями, знаходяться в просторі соціального і органічно вміщуються в системну цілісність життєдіяльності людини.

Треба зазначити, що головною якістю активності є її належність до людини, суб'єкту, поза якої вона не може існувати. Очевидно, суб'єкту активності притаманні всі характеристики суб'єкту діяльності (соціальні, професійні та ін.), але особистісно значущі для людини. Враховуючи результати активності, людина відчуває самодостатність, що надає змогу підняти активність на новий рівень, розвиває її мотиваційну сферу та удосконалює здатність до саморегуляції.

В. Петровський зазначає, що активність суб'єкту – це „притаманна суб'єкту самостійна форма руху, яка спричинює і розширює його здатність до діяльності в предметному середовищі" [4, с. 299].

У контексті визначення суб'єктної активності студента, ми

вважаємо за необхідне розрізнити поняття „активність суб'єкта" і „суб'єктна активність". так, „активність суб'єкта" передбачає, на думку Є. Уварова, активність як діяльність, натомість „суб'єктна активність" передбачає інтенцію, яка визначає напрямок відповідної діяльності. Він зазначає, що суб'єктна активність для спостерігача, представлена у вигляді умінь суб'єкта і реалізована в реальності, яка сприяє подоланню невизначеності з використанням суб'єктного досвіду [5, с. 11 – 13]. Так, суб'єктна активність визначається завданнями саморегуляції людини, які вона ставить для себе у процесі досягнення мети при цьому звертаючись до різних компонентів власного суб'єктного досвіду.

Сутність суб'єктної активності студента пролягає в його умінні ставити мету, оптимально організувати процес вирішення педагогічних завдань і ефективне керування педагогічним процесом відповідно до поставленої мети. Проявлення суб'єктної активності студента можливі в різних сферах життєдіяльності: спілкуванні, предметно-практичної діяльності, пізнанні та ін. Суб'єктна активність детермінує характеристики особистості студента:

– ступінь оволодіння цілісними способами діяльності;

– використанням об'єктивних та суб'єктивних засобів реалізації діяльності;

– інтегрування зовнішніх і внутрішніх умов діяльності [6, с. 136].

Отже, суб'єктна активність студента залежить від його можливостей, які були надані природою і отримані в навчально-виховному процесі, а також відповідно до потреб соціуму, суб'єкт створює власну лінію поведінки для перетворення дійсності та власного життя.

Конструктивна ідея міститься у спробах вирішення проблеми співвідношення понять „пізнавальна самостійність", „пізнавальна діяльність", та „пізнавальна активність" у дослідженнях Р. Валеева, який звернув увагу на те, що непорозуміння з уживанням термінів пов'язані зі складною структурою діяльності, компонентами якої є потреби, мотиви, цілі суб'єкта, та сутністю існування самого суб'єкта, що виявлений лише в його активності, діяльності. Науковець обґрунтував пріоритетність пізнавальної самостійності як беззаперечної характеристики особистості, натомість пізнавальна активність постає характеристикою суб'єкта опосередковано через його діяльність [7, с. 141].

Очевидно, пізнавальна активність характеризує суб'єкта опосередковано, тобто через навчальну діяльність, розкриваючи його ставлення до конкретної пізнавальної діяльності, та постає якістю діяльності; натомість, пізнавальна самостійність характеризує суб'єкта безпосередньо, через його ставлення до пізнання взагалі та є якістю

особистості. Зрозуміло, що пізнавальна самостійність сприяє розвитку інтеграції пізнавального інтересу, який входить до мотиваційної сфери психіки, що забезпечує спрямованість уваги на задоволенні пізнавальної потреби, пізнавальну ініціативу. В свою чергу пізнавальна ініціатива входить до мотиваційно-вольової сфери психіки та свідчить про вибір предмета пізнавальної діяльності та пізнавальної активності, що інтегрують якості мотиваційної, вольової та емоційної сфер психіки.

З позицій психічної активності суб'єкту, суб'єктна активність може лише зводитися тільки до цілеспрямованої діяльності. Вона може виступати в будь-яких формах, а саме пошукової діяльності в будь-яких сферах людської життєдіяльності, в поведінці, яка спрямована на перетворення педагогічної ситуації, в формі особистісного відношення до педагогічної ситуації, в формі реактивної або афективної поведінки, як реакції на ситуацію; пізнавального пошуку, творчої поведінки та ін. На відміну від діяльності форми психічної активності суб'єкту не підлеглі тільки попередньо поставленої мети, чи розробленого плану дій відповідно до ситуації. Отже, психічна активність людини більшою мірою опосередкована сферою без свідомого.

Однак, психічна активність має особистісний характер, тому вона проявляється у всіх сферах психічної активності людини: комунікативної, пізнавальної, творчої відповідно до потреб людини. Мета діяльності і соціальна ситуація стимулює поведінку людини, але форми її прояву залежать від індивідуальності. За своєю сутністю діяльність є безособистістісною, натомість поведінка людини, що репрезентує в різних формах активності, завжди залишається універсальною, яка прогнозується і відображається в особистісній індивідуальності.

Вітчизняний дослідник О. Жорник підкреслює важливість взаємозв'язку понять і визначає пізнавальну самостійність як якість особистості, що проявляється у готовності своїми силами здійснити цілеспрямовану пізнавальну діяльність. Ця активність передбачає здатність здійснювати пізнавальну діяльність, що включає необхідні знання, оволодіння методами пізнавальної діяльності та сформованість мотивів, які визначають потребу, прагнення до цієї діяльності. Щодо пізнавальної діяльності, то вона сприяє засвоєнню, що забезпечується сприйняттям, усвідомленням та запам'ятовуванням матеріалу, і дозволяє застосовувати знання у новій ситуації, що потребує творчого підходу [8, с. 28].

В цьому розумінні пізнавальна самостійність може розглядатися, з одного боку, як мета навчання, а з іншого – як умова, що дозволяє більш повно використовувати потенційні суб'єктні можливості студентів. На активність у процесі навально-пізнавальної діяльності студентів впливають зовнішні стимули, якщо вони мають соціальнозначущі мотиви.

В контексті сказаного стає зрозуміло, що пізнавальна самостійність розглядається в двох взаємопов'язаних аспектах, по-перше, як характеристика діяльності студента в певній навчальній ситуації, і, по-друге, як риса характеру особистості студента. Отже, при формуванні суб'єктності студента, одним з детермінантів цього процесу є пізнавальна самостійність, яка передбачає двоплановість дослідження з боку характерної риси особистості студента бути активним до пізнавальної діяльності і самостійність як характеристика діяльності студента в певній навчальній ситуації, що передбачає досягнення мети діяльності без зовнішньої допомоги.

Безперечно, представлена нами стаття не розкриває всебічне теоретичне обґрунтування сутності та змісту зазначених понять в педагогічній терміносистемі. Найближчі перспективи подальшого наукового дослідження обраної проблеми ми вбачаємо у визначенні технологічного аспекту формування суб'єктної активності та пізнавальної самостійності студентів до професійно-педагогічної діяльності в університеті.

Список використаної літератури

1. Сластенин В. А. Сластенин : монография / Виталий Александрович Сластенин. – М. : Изд. Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2000. – 488 с. **2. Абульханова-Славская К. А.** Стратегия жизни : монография / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с. **3. Деркач А. А.** Самореализация – основание акмеологического развития : монография / Анатолий Алексеевич Деркач, Эди Викторовна Сайко. – М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2010. – 224 с. **4. Петровский В. А.** Личность в психологии: парадигма субъектности : учеб. пособие [для студ.] / В. А. Петровский. – Р-на-Д. : Феникс, 1996. – 512 с. **5. Уваров Е. А.** Субъектная активность как ведущая детерминанта саморазвития студента в современном образовательном пространстве / Е. А. Уваров // Психология в вузе. – 2010. – № 1. – С. 8 – 25. **6. Ольховая Т. А.** Становление субъектности студента университета : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01 / Т. А. Ольховая. – Оренбург, 2007. – 437 с. **7. Валєєв Р. Г.** Пізнавальна самостійність суб'єктів навчання та споріднені пізнавальні якості: розбіжність і взаємодія / Р. Г. Валєєв // Освіта Донбасу. – 2010. – № 4 – 5 (141 – 142). – С. 33 – 41. **8. Жорник О.** Формування пізнавальної активності учнів у процесі спільної ігрової діяльності / Олена Жорник // Рідна шк. – 2000. – № 1. – С. 27 – 28.

Шехавцова С. О. Теоретичне обґрунтування сутності понять „пізнавальна самостійність" та „суб'єктна активність" студентів в педагогічній терміносистемі

У статті представлено теоретичне обґрунтування змісту та сутності понять „пізнавальна самостійність» та „суб'єктна активність» в педагогічній терміносистемі, визначення співвідношення зазначених понять та принципової різниці між поняттями „пізнавальна самостійність", „пізнавальна діяльність", „навчально-пізнавальна діяльність", „пізнавальна активність" та „суб'єктна активність".

Ключові слова: пізнавальна самостійність, пізнавальна діяльність, пізнавальна активність, суб'єктна активність.

Шехавцова С. А. Теоретическое обоснование сущности понятий „познавательная самостоятельность" и „субъектная активность" студентов в педагогической терминосистеме

В статье представлено теоретическое обоснование содержания и сущности понятий „познавательная самостоятельность" и „субъектная активность" в педагогической терминосистеме, определение соотношения этих понятий и принципиальная разница между понятиями „познавательная самостоятельность", „познавательная деятельность", „учебно-познавательная деятельность", „познавательная активность" та „субъектная активность".

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, познавательная деятельность, познавательная активность, субъектная активность.

Shekhavtsova S. O. Theoretical substantiation the notions „cognitive self-dependency" and „subjective activity" of students in the Pedagogical terminological system

The article presents the theoretical substantiation the notions „cognitive self-dependency" and „subjective activity" of students in the Pedagogical terminological system and the determination the difference between these notions, such as „cognitive self-dependency", „cognitive performance", „educational and cognitive performance", „cognitive activity" та „subjective activity".

Keywords: cognitive self-dependency, cognitive performance, cognitive activity, subjective activity.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2012 р.
Прийнято до друку 25.05.2012 р.